

Müller felelőssége

Az irodalomnak helyzeti előnye van a filozófiával szemben: a maga eszközeivel, néhány tollvonással meg tud rajzolni olyan emberközi viszonyokat, amelyeknek társadalombölcseleti ábrázolása esetleg doktori disszertációt igényel. A ráeszméltetés és a fogalmiság kalodájába kényszerített értelmezés különbözősége nyilvánul meg ebben a kettősségben. A duplicitás azonban nem jelent egymást kizárást. Alkalmadtán el lehet végezni a transzformációt: a szépírási módszereivel megjelenített kapcsolatokat át lehet helyezni új közegbe, ugyanazt a társadalmi jelenséget, amelyet az író az esztétikai élmény kíséretében tudatosít, transláció útján a bölcseleti vizsgálódás tárgyává lehet tenni. Persze, az eredmény ilyenkor egészen más, a társadalomelméleti környezetben megelevenedő emberi viszonyok egységüktől, adott konkrét emberhez kötöttségüktől jórészt megfosztva, lemeztelenített általánosságukban mutatkoznak meg, elválnak „anyagi hordozójuktól”. Ez az átalakítás nem az *irodalmi műnek*, hanem az alkotásban életre keltett *társadalmi jelenségnek* a bölcseleti jellemzése, ami persze közvetve a mű filozofikumára is fényt vet.

E szabadkozás után térjünk a tárgyra. Sütő András *Egy lócsiszár virágvásárnapja* című drámája, társadalombölcseleti telítettsége révén, tág lehetőséget nyújt az irodalomtól a filozófia felé mutató transzpozícióra. Kísérletezzünk egyetlen ilyen művelet elvégzésével. A filozófiai elmélkedésre alkalmas társadalmi mondanivalót közvetítő kapcsolatok sűrűjéből emeljünk ki egyet, még csak nem is a gyűjtőpontba helyezett Kolhaas vagy Nagelschmidt, hanem funkcionálisan a második sorban álló Müller Ferenc körül kialakított társadalmi viszonyok erővonalait.

Müller két hiposztázisban jelenik meg a drámában: a második felvonásban Kolhaas panaszának továbbbítőjaként a segítőkész kérvényszerkesztő jogtudós szerepében, a harmadik felvonásban pedig a császár ítéletét közvetítő ügyész személyében. Mindkét esetben a kommunikálás szerepkörét vállalja: információt közvetít. De a két szituáció között minőségi különbség van. Nem annyira a kommunikáció tartalmának *milyensége* — az első esetben a kevésbé súlyos törvénytelenségeket hozza a császár tudomására, a második alkalommal a nagyon is súlyos halálos ítéletet közvetíti —, hanem főleg az információátadás *iránya* miatt. A lentől felfelé ugyanis fentről lefelé-vé válik.

Az információs csatorna elhelyezkedésének iránya nem volt független a társadalmi összstruktúrában elfoglalt helytől. Az irányváltás a társadalmi hierarchiában betöltött szerepben beállt módosulás függvénye, annak a kritikus pontnak a túllépése, amelyen az addig leginkább lentől felfelé mutató kommunikációs funkció legnagyobb részét ellenkező előjelűvé válik. Az egymásba való átcsapásnak ez a csomópontja a látószög megfordulását eredményezi: amíg Müller jogvédelmező feladatkörének megfelelően a lócsiszárt segíti, egyetlen pontra, a szög csúcsára — a császárra — irányítja tekintetét, császári ügyész minőségében viszont a csúcsból kiinduló vonalaktól elhatárolt területre figyel, hiszen a császári akaratba be kell fognia ezt a pászmat.

Közömbös-e a Sütő darabjában megjelenített társadalom, az információkat felülről kibocsátó és az alulról jövő kommunikációt regisztráló fórum — vagyis a társadalom uralkodó kiváltságos rétegének intézménye — aziránt, hogy ki látja el akár az

egyik, akár a másik irányú közvetítőcsatorna-funkciót? Az erre adott igenlő válasz föltételezné azt, hogy az adott társadalmi szerkezet szempontjából elhanyagolható kérdés, ki tölti be a tájékoztató szerepkörét, a hangsúly a zavartalan *működésre*, nem pedig a gépezet *működtetőjére* esne. A valóságban annak a bizonyos humán jellegű információs csatornának a személye távolról sem ilyen semleges, másodrendű probléma, ugyanis a fennálló társadalmi rend szempontjából egyáltalán nem mindegy, ki s miként látja el a kapcsolatteremtést a kibocsátó és a fölfogó „berendezés” között. Közvetíteni ugyanis többféleképpen lehet. S a mechanizmus egészében — a felépítést meghatározó elveknek megfelelően — jól meghatározott elvárások, követelések léteznek az információtovábbítás milyenségére nézve. Eppen ezért ez a társadalom megkereste és megtalálta azokat az egyedeket, akik nem egyszerűen csak közvetítettek, hanem a fent elhelyezkedő befogadó-kibocsátó „készülék” céljainak megfelelően hozták vagy vitték az információt.

Ezen túlmenően még arról is szó van, hogy a fölfelé áradó információk között válogatni kell, a továbbító csatorna érzékenysége, szelektáló készsége, szubjektív értékelése döntő mértékben meghatározza, mi fog elindulni a maga útján a magasba. Márpedig ennek lent fontos következményei vannak, hiszen, ha a jogrend körében mozgunk, a fölvezetett információk sajnálatos vagy kedvező következményekkel visszajutnak a közemberhez. Bizonyos körülmények között féltelmetes társadalmi pozíció ez a hierarchiában egyelőre még az alsóbb szinteken keresendő „csatornanyílás”. Müller megállapítja: „Mai jogrendszerünk szerint megítélve: ha megszólal, minden századik... százharminadik szavával törvénybe ütközik.” S vajon ki nem mond ki az életben százegynéhány szót? A jogrend fölfelé informáló öre végső fokon tehát emberi sorsok ura, tőle függ, mi kerül majd bele abba a bizonyos információs felvonóba, s mi kinek a fejére hull vissza. Az alulról fölfelé mutató információs irány a csatorna működtetőjének már ebben az alsóbb szintű tevékenységi körben is kiváltságos helyzetet biztosít.

Ebben az információelméleti mezőben vizsgálva a közvetítő Müller irányváltását, méltán állíthatjuk: két társadalmi helyzete nem véletlenül követi egymást, a jogtanácsadó felfelé továbbító minőségében, e funkció betöltésének milyenségében benne rejlik a császári ügyésszé válásnak s ezzel az információ irányba megfordulásának az oka. Vagyis: úgy kommunikált fölfelé, hogy főnt meglátták: az ilyen ember alkalmas a magasabb pozícióból lefelé-kommunikálás funkciójára. Ez az adekvát információszerzésben nem érdekelt társadalmi viszonyok között — ha úgy tetszik — akár a karrierizmus kézikönyvében szereplő első magatartásszabály is lehetne. Persze ahhoz, hogy ez a karrierista életnorma teljes legyen, hozzá kell tenni valamit: a fölfelé mutató tájékoztató csatornát úgy kell szabályozni, hogy a cső mindkét oldalán elégedettek legyenek működésével. Müller mesterien ért ehhez. Kolhaas a baráti segélynyújtást véli fölfeleznit abban a beadványban, amellyel a paragrafusok tudora a csatorna kivezető részén a receptor elégedettségét is ki akarja váltani. („...folyamodványunkból az derül ki, hogy igazságod a fejedelem igazsága, sérelmed sérelme...”)

A fölfelé közlő helyzetben az információs csatorna a legkevésbé sem tölthet be passzív szerepet. A szó csak akkor önmaga, csak akkor egyenes és őszinte információ, ha tiszta szándékú, elfogulatlan és a valóság megismerésében érdekelt a felfogó alany. Ebben az eszményi állapotban a tájékoztató szubjektumnak nincs más feladata, mint a közlő személy esetleg csetlő-botló gondolatait átültetni az önmagával azonos, letisztult szóközegbe, amelyet aztán a fölfogó végpont egyértelműen regisztrál. Egy olyan társadalmi struktúrában viszont — mint amilyenben Müller is informál — a főnti vevő „készülék” eleve bizonyos várt információkra van hangolva, a szó önmagában erőtlen ahhoz, hogy megfelelő, univalens hi-

dat képezzen a közlő és a felfogó között. Ezt a helyzetet használják ki az információs csatorna szerepét (fölfelé) vállaló — s az említett karrierista elvtől vezérelt — elemek, akiknek tevékeny hozzájárulása a közlés milyenségéhez leginkább abban áll, hogy kihasználják a szavak polivalenciáját, az éleket lekerekítik a továbbbításkor, s így a vártra beállított vevő megdöbbenés és felháborodás nélkül fogadja az információt. Ennek az eljárásnak a titkát a (még egyelőre) lentről fölfelé tájékoztató Müller tudja: nem kell bízni a szavak önértelmében, csak a felfogó alany tudatában a maga módján elrendeződő szónak lesz jelentéstovábbító értéke. (A még naivan őszinte Kolhaas elcsodálkozik: „Nincsen már saját értelme a leírt szónak?” Müller megnyugtatta: „Csak értelmezése, kedves barátom. A mi szavaink értelme ott van azoknak a fejében, akik azokat olvassák.”)

S éppen itt keresendő a két ellentétes irányú információterelés funkciója közötti, említett oksági viszony: az alapszituációban a császár felé propagáló helyzetben a jogtanácsos már a császári ügyész fejével gondolkodik. („A császári ügyész helyében ezt kérdezném...”) A feljebbvalóknak nem nehéz rájönniük erre, s fölfedezni Müllerben a potenciális császári ügyészt, az ellenkező irányú információvezetésre alkalmas egyént.

Ebből pedig súlyos következtetés származik: a Müller kiszolgált társadalmi be rendezkedésben, amelyben az információk fölfelé csak bizonyos szűrőberendezésen — az informátorok szépítésén-csiszolásán — keresztül haladhatnak (mert fönt az uralkodó érdek nem követeli meg a lenti igazság vagy igazságtalanság megismerését), annak, aki tudatosan vállalja ezt a „fölköttem levők fejével történő gondolkodás” alapján folytatott tájékoztatást, egyben tisztában kell lennie azzal, hogy előbb-utóbb felülről fog lefelé kommunikálni, vagyis a társadalmi ranglétra olyan szintjei felé halad, amelyekben mind több fok lesz alatta, mind kevesebb fölötte. Vagyis maga teremti meg a lehetőségét annak, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amikor — pozíciójánál fogva — *kénytelen* lefelé közvetíteni, még akkor is, ha ez nem is esik teljeseen egybe saját meggyőződésével. Vagyis: végső soron *felel* azért, hogy *ilyen* funkcióval ruházták föl. Ennek a problémának igen nagy súlya van Müllerünk esetében, akinél a barát irányában közvetített halálos ítélet miatt lelkiismereti kérdéssé válik a felelősség.

Ezzel már el is jutottunk a második, a lefelé nyúló szögszárral jellemezhető állapot kulcskérdéséhez: azon túlmenően, hogy az ilyen társadalmi helyzeti energia megszerzése nem független az egyének előző cselekedeteitől, vajon a felső döntést közlő alany milyen mértékben részese az eredménynek, mennyiben vesz részt azokban az okokban, amelyekből a végső eredmény fakad, s mindebből következőleg: milyen mértékben *felel* — most már nem egyszerűen azért, hogy ő maga ilyen közvetítő csatorna lett, hanem ezen túlmenően — az általa információs úton közvetített, de ténylegesen bekövetkező tényekért. E kérdés tágabb társadalombölcseleti összefüggésbe helyezhető. Lényegében a társadalmi determinizmus s ezen belül az okság sajátos érvényesülésével kapcsolatos. Közismert elv az, hogy a társadalomban ható oksági viszonyban a hatás nem annyira az októl az okozat felé haladó anyag- és energiaátadás formájában, hanem legfőképpen informatív úton terjed. Ez közvetlenül kihat a felelősség problémájára. Az egyik szélsőséges és elfogadhatatlan álláspont az lenne, miszerint az okozatért a felelősség kizárólag azt terheli, akinek a tette nyomán az esemény *közvetlenül* bekövetkezett. Ez volna az a véglet, amely az előidőzésből — s így a felelősségből — kizárná az informatív úton megindított okság kezdetét, személy szerint azt, aki kibocsátotta az információt. E képtelen nézet szerint — mondjuk — Kolhaas haláláért kizárólag a hőhért terhelné a felelősség, aki a halált okozza azzal, hogy kirántja a halálraítélt lába alól a széket. A másik oldalú túlzás az lenne, ha az információs ok terjedését, majd a realizálódásban

közvetlenül közrejátszó tényezőket egyszerűen kizárnók az előidézésből, eszerint Kolhaas halálát *egyedül csak* a császári döntés idézte volna elő, még a bakó is ártatlan. Ismert kicsengése van ennek a verzióknak: a „parancsra tettem“ kibúvónak tipikus esete.

Müller társadalmi helye a második, az információs okokat lefelé görgető szituációban nagymértékben sajátos. Ez a hely elég távol van magától a reális eseménytől, de bizonyos távolság választja el az okforrástól is, így a viszonylagos függetlenség mindkét irányban a kívülállás, a semlegesség látszatát keltheti. Fokozza ezt a látszatot az, hogy Müller *személye* a felületes megfigyelő számára lényegtelen, hiszen nem az egyén, hanem a *társadalmi funkció* irányítja a rendeltetési hely felé a fentről elindított információs okot, ez esetben nem *Müller Ferenc*, hanem a *császári ügyész* olvassa föl a halálos ítéletet. Márpedig császári ügyész — látszat szerint — bárki lehetne. Müller számára ez az egyik szalmaszál a felelősségtől való menekvéshez. („... a döntés a császáré. Akárcikinek a hangján közölhette volna.”)

A társadalom részéről jövő, a Müllert felmentő ítélet azonban a szituáció mögé gondolva semmiképpen sem hangozhatik el. A látszatok mögött ugyanis a lényeg „hátat fordít“ a felületi benyomásnak. Mindenekelőtt: nem igaz az, hogy az ok-kezdet és a végpont közötti elhelyezkedés nyugodt lelkiismeretet és közömbösséget biztosítana annak, aki maga nem ítélkezik, csak ítéletet olvas föl. Ugyanis a döntés *nélküle* nem realizálódna, a mechanizmus az energiaforrás és a munkagép közötti áttétel nélkül nem működik. A döntés azáltal okozatkiváltó, hogy *eljutott* rendeltetési helyére. Ily módon a közvetítő alany részt vesz az előidézésben. Hiábavaló tehát a „hangot“ és a „döntést“ teljesen elkülöníteni egymástól. („A hang az enyém volt — a döntés a császáré.”) A föl nem olvasott ítélet nem ítélet, a „hang“ teszi a döntést reálissá.

Ami most már a hang anyagi hordozóját, az egyént illeti, a látszatnak a valószínűsége feje tetejére állító képességére itt is fény vetül. Vajon tényleg *bárki* lehetne „hangforrás“? Müllernek csak abban lenne igaza, hogy a *hozzá hasonlók* közül bárki megszólalhatott volna az ügyész hangján. De nem *akárcik*. A császári ügyészek ugyanis csak a magafajtájúakból kerülhetnek ki. De mi lenne, ha nem volnának ilyenek? Ha senki nem vállalná a „hang“ szerepét? A császári ítélet nem jutna el rendeltetési helyére, de ezzel a császár is megszűnne önmaga lenni. A történelem bebizonyította: ez a császárok bukásának módja. Persze, mindez nem a Müller fölvilágosodásának, „jó útra térésének“, hanem egyszerűen annak a következménye, hogy a lócsiszárok és Münzert követő társaik lehetetlenné teszik a „müllerkedést“.

Ennek a bizonyos „müllerkedésnek“ egyik lényeges eleme az optika műszerveivel jellemezhető: fénytörő, -áteresztő, -elnyelő, -tompító, -erősítő ténykedést jelent. Vonatkozik ez Müllernek mindkét állapotára. Fölfelé tájékozató munkálkodása során megszűri, átsszínezi, elnyeli, fölnagyítja, homályban hagyja az információkat. (A kérvényben „fellebbezésemet elsikkasztották“ helyett „tévesen ítélték meg“, „téves besorolás“, Herse megveretése tompítottabb fényben, a lovak „szenvetései“ pedig éleesebb kontúrral jelentkeznek.) Ennek következtében az jut el a főnti receptorhoz, amit a csatorna erre alkalmasnak tart, illetve alkalmassá tesz. A fordított információvezetés esetében pedig a felső információforrás színeződik át. (Müllernek is köszönhetően lesz a fejedelemből, a császárból „jócsászár“, aki még a taplót, kovakövet, a 12 garast, no meg a csontnyelű pipaszurkálót is visszaszolgáltatja jogos tulajdonosának.) Ha a mikrofizikusok azon panaszkodnak, hogy megfigyelő-, mérőeszközök megváltoztatják a vizsgálandó tárgyát, akkor Müller még fokozottabb mértékben ilyen megismerést zavaró tényezőként működik, beépül a tárgy és az alany közé, s ráadásul — mivel maga is tudatos alany, tehát nem stabil természeti törvényeknek megfelelően torzít, mint a

műszerek — még a fénytörésből fakadó módosulások koefficienseire sem lehet következtetni.

A mülleri szerep ilyen szubjektumhoz kötött jellege a Sütő-darabban fölvet egy lényeges kérdést: mivel az információs csatorna mint alany nem egyszerűen erőátviteli szerkezet, hanem gondolkodó lény, tükrözheti-e önhelyzetét ebben a tudatosan vállalt állapotban? S ha fölismerheti igazi szerepét, nem kerül-e belső konfliktusos viszonyba önmagával? A legnagyobb mértékben! A „Müller-állapot“ egyik jellemzője — kevés kivételtől eltekintve — az, hogy nemcsak az előkészített és vállalt funkció, hanem ugyanakkor az öntükrözés jelenlétében folytatott tevékenység is tudatos. A kivételes esetek azok lennének, amikor az ítélethirdető alany a hirdetőtábla közömbösségében tetszeleg. A gyakori előfordulás ezzel szemben a saját szerep súlyának érzékelése, amiből nem keletkezik föltétlenül szubjektíve konfliktusos lelkiállapot — hiszen az információs csatorna a legnagyobb fokon egyetérthet azzal, amit átad —, ez az önreflexió csak akkor fakaszt belső ellentmondásos érzést, amikor a csatornán átmenő információk nem találhatnak megértésre a közvetítőben. A kivételek a lélek nélküli bábhivatalnokok, az önreflexió alanyok pedig vagy a „fönt“-tel teljesen azonosuló szubjektumok, vagy a gerinctelen karrieristák. Az itt említett három lehetőség közül az első és az utolsó jellemzése egyben megbélyegző erkölcsi ítékezés, a második lehetőség — az információs csatornának egyetértő azonosulása a terjesztett jelzéssel — egymagában még se nem elítélendő, se nem dicsérendő magatartás, az etikai értékkérdést ez esetben az *információ milyensége* szabja meg.

A mi Müllerkünk abba a kategóriába tartozik, amely a felületen nem azonosul az általa továbbított információval, de nincs ereje radikálisan szembenézni ezzel az ellentéttel, amelynek — az adott körülmények között — egyetlen megoldása lett volna: lemondani a csatorna-szerepről. Marad tehát a csúszómászó kibúvó, a „barát“ megkövetése: „Bocsáss meg nekem.“ A dichotomikus vagy—vagy-ban gondolkodva érthetetlen ez a magatartás, hiszen *vagy* egyedül a császári döntés az ok, s akkor nincs miért bocsánatért esdekelnem, *vagy* én mondom ítéletet, avagy azonosulok a döntéssel, akkor viszont meggyőződésem szerint bűnöst büntetek (büntetünk), s bocsánatkérésnek ismét nincs helye. Akad azonban egy tertium is: a császár dönt, én továbbítok, csatorna-funkcióm révén részese lettem az okozat kiváltó tényezőknél, holott a végső eredményt szívemből-lelkemből nem akartam. A bocsánatkérés most már logikusan következik.

A nagy kérdést — felelős-e az információs csatorna azért, amit továbbít — közvetve maga a kommunikációs vezeték válaszolta meg. Igenis, felel, ez a felelősség tudatosodhat önmagában, s éppen ez a kínzó felelősségtudat szüli az áldozat kiengesztelését célzó bocsánatkérést. Az ügy azonban ezzel nem zárul le. A megkövetés még nem megbocsátás. Van-e joga a társadalomnak ahhoz, hogy erkölcsileg fölmentse Müllert? Nincs. Az erkölcsi megbélyegzés legfőbb elmaradhat, mert a müllerkedés eleve halálra van ítélve, s a pusztulás bekövetkezhet az erkölcsi verdiktum előtt. Müller „bocsáss meg nekem“-jének Kolhaas éppen ilyen megfontolásból „tesz eleget“: „Utolsó kívánságod. Az elítélt utolsó kívánsága. Megbocsátok, Ferenc. Legyen neked könnyű a hatalom. Nyugodj békében.“ Ki hát az, akit a *társadalom* — nem a császár — halálra ítél? Müller — akinek a hatalom árnyékában gyakorolt hatalma súlyos teher nemcsak az alattvalónak, hanem önmagának is.

Köszönet Sütő Andrásnak — no meg Péterffy Gyulának — azért, hogy a halottaknak kijáró „nyugodj békében“ mély igazságát tudatosította.